

EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Oklevéladás a középkori Magyarországon

A királyi udvar oklevéladása

Készítette: Almási Tibor

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szeged, 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFECTETÉS A JÖVŐBE

A királyi udvar oklevéladása

Tartalomjegyzék

1. Királyi kápolna

1.1. A királyi kápolna intézményi szervezete és feladatai

1.2. A királyi kápolna a királyi oklevelezés szolgálatában

1.3. A királyi kápolna oklevéladó szerepe a királyi kancellária mellett

2. Királyi kancellária

2.1. Létrejötte, feladatai, irányítása

2.2. Mintaadó szerepe és szervezete

2.3. Bővülése és tagozódása

2.4. Kancelláriai reformok

Miről szól ez a lecke?

Ebből a leckéből megismerheti a királyi udvarban kialakuló oklevéladás történetét, illetve az oklevéladó szervezet kialakulását és változásait.

A tananyag feldolgozásának időigénye hozzávetőleg 50 perc.

A legfőbb hazai oklevéladó intézmények sorában elsősorban három szervről szükséges szót ejteni, nevezetesen **a királyi kápolnáról, a királyi kancelláriáról, valamint a hiteleshelyekről.**

1. Királyi kápolna (capella regia)

Magyarországon a királyi kápolna volt a középkori királyi udvar legkorábbi oklevélkiadó intézménye. Eredendően nem a kormányzati bürokrácia feladatkörének ellátása volt a rendeltetése, hanem a királyi családnak és udvari környezetének a hitéletét kellett kiszolgáltatnia.

1.1. A királyi kápolna intézményi szervezete és feladatai

A királyi kápolna fogalomba egyszerre értendők bele a hitgyakorlásnak szentelt épületek, szertartásoknak helyszínt kínáló helyek (kápolnák), valamint az azokhoz rendelt, bennük működő személyzet (káplánok). A kápolnák jellemzően magánkápolnák voltak, amelyek jogait rendszerint pápai kiváltságlevelek rögzítették. **A királyi alapítású kápolnák kiemelkedtek jelentőségüknél fogva, fogalmuk nem is egyetlen konkrét helyet jelölt, hanem intézményként egész együttes szervezetükre értendő.** A királyi kápolnaszervezet nem tartozott megyéspüspöki joghatóság alá, hanem közvetlenül az esztergomi érsek, illetve a felügyeleti tekintetben őt helyettesítő királyi kápolnaispán (*comes capellae regiae*) gyakoroltak fennhatóságot fölötte. Kialakult szervezete a XII. század elejétől öltött szilárdabb formát, vagy legalábbis ekkortól tudunk róla megbízhatóbb képet alkotni. **A kápolnaszervezet személyzete összetett feladatokat látott el.** Kiszolgálták a dinasztia tagjainak és az udvarnak a hitéleti igényeit, latin és egyéb nyelvismeretük okán közreműködtek az ország külkapcsolatainak működtetésében (követjárás, tolmácsolás, külföldi diplomaták fogadása, diplomáciai levelezés bonyolítása), ugyanakkor írni-olvasni tudásuk révén rendre nekik jutott szerep az írásszükséglettel összefüggő – eleinte és hosszú ideig inkább csak ritkán felmerülő – **teendők megoldásában.** Emellett a **krónikaírás is elfoglaltságot jelentett személyzetének egyik-másik tagja számára.** Az irányítást ellátó kápolnaispán feladatkörébe tartozott az **előállított iratok megpecsételése,** ami egyszersmind felelősségvállalást is jelentett az iratkibocsátás aktusáért. **A királyi pecsét kezelése és őrzése a tisztség bizalmi jellegéről árulkodik.**

1.2. A királyi kápolna a királyi oklevelezés szolgálatában

A XI–XII. század időszakának jogügyleteit alapvetően szóban intézték, a történések rendjét, a jogi cselekmények menetét eredendően az odahívott tanúk emlékezete volt hivatva megőrizni. Az írásbeliség ekkoriban csekély teret kapott az ügyintézésben és a jogéletben. Ennek megfelelően az iratkiadás a korszakban messze nem volt rutinszerűnek mondható. Mozzanatait a folyamat alkalmi jellegéből eredően sokáig inkább esetlegesség jellemezte. Az oklevélkészítés a kápolnán belül a XII. század elejéig nem kötődött sem stabil személyzethez, sem pedig sokszereplős, tagolt feladatellátáshoz. Majd az 1130-es és 1180-as évek időszakában figyelhető meg az iratkibocsátás rendszeresebbé válása, ami azzal is együtt járt, hogy a kápolnán belül az oklevelek elkészítését fokozatosan megszilárduló személyi kör intézte, a folyamat pedig egy lassanként rögzülő műveletsort követett. A kápolnában mindezek hatására III. Béla király uralkodási idejére kialakult az iratkibocsátásnak egy differenciáltabb személyzete. A fejlődés láthatóan egy önálló központi írószerv intézményesülésének irányába mutatott. Ám, mert III. Béla király, illetve a királyi kápolna fölött egyházi joghatóságot gyakorló Lukács esztergomi érsek viszonyára kibékíthetetlenül súlyos konfliktus nehezedett, és a király nem engedhette meg, hogy az érsek a kápolnán keresztül befolyással lehessen a növekvő fontosságú adminisztrációra, ezért nem tehetett mást, mint hogy az új bürokratikus központi kormányzati intézményt a kápolna szervezetétől függetlenül hívta életre. Így született meg a királyi kancellária, amelynek létrejöttét szimbolikusan 1181-re szokás tenni. Ekkor fogalmazódott meg az az alábbiakban majd olvasható oklevél-arenga, amelyik az írásbeliség fontosságát elvi szinten deklarálta, illetve annak nélkülözhetetlenségét hangoztatta.

1.3. A királyi kápolna oklevéladó szerepe a királyi kancellária mellett

A kancellária megszervezése nem vetett egy csapásra véget a királyi kápolna udvari írásbeliségben játszott szerepének, noha e téren a régebbi udvari írószerv innentől tagadhatatlanul másodlagos helyzetbe szorult. A XIII. századi uralkodók már csak bizalmas természetű, korlátozottabb nyilvánossággal intézett ügyekben támaszkodtak a királyi kápolna oklevélkiadó funkciójára, a kápolnaispán pedig továbbra is felügyelte az egyik királyi pecsét használatát (királyi gyűrűspecst). Az Anjou-dinasztia idején végrehajtott kormányzati reformok olyan értelemben érintették a királyi kápolnát, hogy annak vezetője, a királyi kápolnaispán az 1320-as évek elején új pecsétet kapott (királyi középpecst). A kápolna ekkortól bő félévszázadnyi ideig egyfajta udvari hiteleshelyként működött. Mindazok, akik az udvarban valamilyen jogügyletükhez közhitelű okiratra szorultak, ilyenek kiadatása érdekében a királyi kápolnához folyamodhattak, az pedig a királyi középpecst alatt kibocsátott

oklevelekkel tett eleget a megkereséseknek. Az uralkodó ennek révén tehermentesítette az államkormányzati adminisztrációban erősen leterhelt kancelláriát. **A királyi kápolna udvari iratkibocsátó szervként** – az 1370-es évektől ugyan némileg módosuló feladatkörrel – **1435-ig megtartotta szerepét.** **Oklevélkiadó minőségének utolsó évtizedeiben tevékenysége az udvari bíróságok működéséhez kapcsolódott,** és elsősorban a panaszfelvételek adminisztrálásában merült ki az írásbeliségben játszott ez időbeli szerepe.

2. Királyi kancellária (*cancellaria regia*)

A legfontosabb szervezett kormányzati hivatalt a középkori magyar királyságban a királyi kancellária testesítette meg. Előzményét és kiformalódásának keretét az udvarban a XII. századi királyi kápolna jelentette.

2.1. Létrejötte, feladatai, irányítása

A királyi kancelláriát mint az udvar önálló írószervét III. Béla király hívta életre az 1180-as évek elején a fentebb már érintett körülmények között. **Ekkorra a jogi szóbeliséggel szemben érzékelhetően felerősödött a fontos dolgok írásba foglalásának igénye.** Ez tükröződik határozottan III. Béla király ama, **1181-ben megfogalmazott oklevél-arengájában, amelynek megszövegezéséhez az utókor utóbb a kancellária létrehozását szimbolikusan hozzákötötte.** Az ezzel kapcsolatos gondolatokat a következőképpen öntötték szavakba: *„Minthogy az emberi természet tökéletlensége folytán az idők múlásával könnyen belopózik a feledés az elmúlt dolgok emlékezetébe, érdemes írás révén rögzíteni és megerősíteni mindazt, ami jogügyletek érdekeltjei között megállapodás tárgyát képezte, hogy azok szilárdsága kikezdhethetetlenül fennmaradjon mind az írás kifejezőereje, mind alkalmas személyek tanúbizonysága jóvoltából. E megfontolás alapján, illetve a jövőt illetően királyi felségem abbéli érdekét is szem előtt tartva, nehogy bármilyen, jelenlétemben tárgyalt és lezárt ügy utóbb érvénytelenné váljék, én, Béla, Magyarország kiváló királya, azon szükséglet belátására jutottam, hogy a felségem füle hallatára megvitatott mindennemű ügyes-bajos dolognak az írás tanúbizonysága által kell megerősítést kapnia.”*

A létrehozott új írószerv alapfeladatát oklevelek előállítását jelentette valamennyi írásbeliséget igénylő államügyben, így kormányzati, igazgatási, birtokadományozási, bíraskodási és diplomáciai ügyekben. **Önálló vezetővel és állandó személyzettel rendelkezett.** Hivatalszerű működése során szervezete fokozatosan és folyamatosan bővült, illetve tagozódott. **Az első ismert magyarországi kancellár Adorján óbudai prépost volt 1185–1186-ban.** A XIII. századtól gyakran kerültek egyházi főméltóságok – püspökök

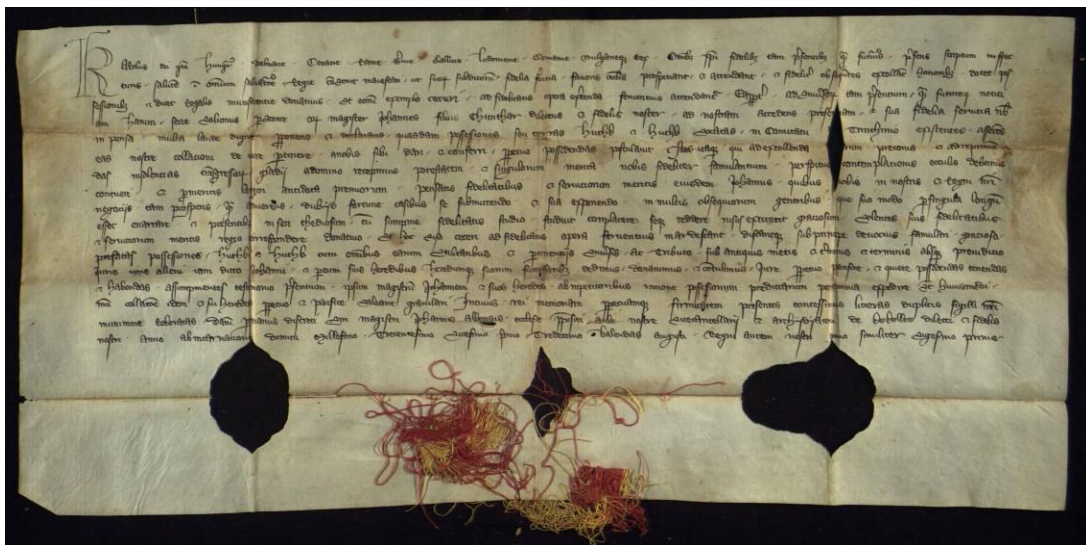
és érsekek – kancellári vagy főkancellári címmel az intézmény élére, de ők szerteágazó egyházkormányzati és szakrális teendőik mellett nem tudták a napi szintű irányító munkát elvégezni a kancelláriában, ezért szerepük inkább eszmei, elvi irányító jellegű. A XIV. század végétől a főkancellár jellemzően az esztergomi érsek volt. A tényleges vezetést azonban a XIII–XIV. század során rendre az alkancellárok látták el, akik jobbára valamelyik királyi alapítású magánegyház, társas káptalan préposti címét viselték (székesfehérvári, budai, pozsonyi, titeli, szebeni prépostságok, stb). A kancellária tényleges irányítása minden esetben fontos bizalmi feladatot jelentett, és az együtt járt a királyi pecsétek felügyeletével és kezelésével. Ennek megfelelően súlya volt annak, hogy az alkancellárok királyi egyházak élén állva töltötték be irányító pozíciójukat. Hosszú ideig az a jellemző alapállapot, hogy képzett egyházi személyzet alkotja a kancelláriát, és vezetőinek egzisztenciája alapvetően viselt egyházi tisztségeik javadalmain nyugodott.

III. Béla király pecsétje

2.2. Mintaadó szerepe és szervezete

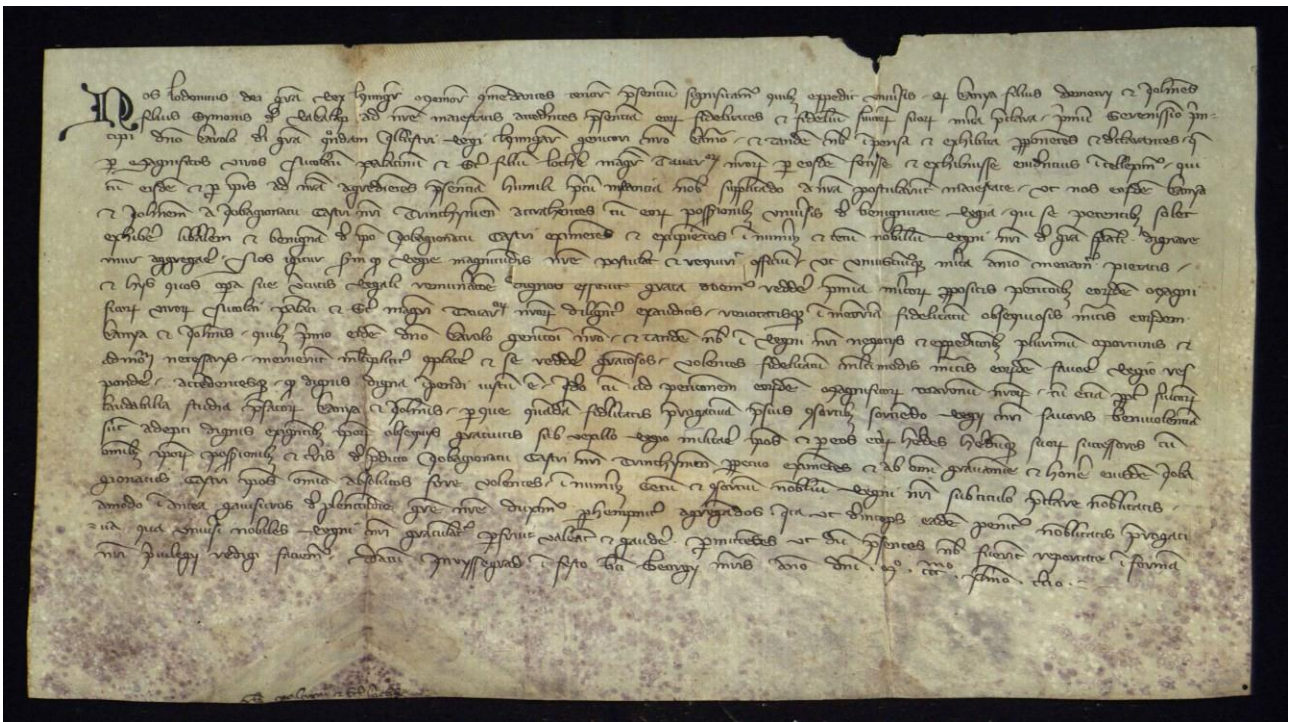
A magyarországi oklevelezésben kiemelkedő súlyt képviselnek a királyok neve alatt kibocsátott kancelláriai iratok. Mind küllemüket, mind tartalmi felépítésüket királyság szerte mintának tekintették más iratkibocsátók. Az oklevéladás tagolt menete is már a XIII. század elején kialakult a kancelláriában. A kiindulást a *petitio* (kérvény) előterjesztése jelentette, amelynek IV. Béla idejétől írásban kellett történnie. Ezt követte az ügy vizsgálata, a fogalmazvány elkészítése, a leírt szöveg ellenőrzése, a tisztázat elkészítése, majd a pecsételés, amely az utolsó ellenőrzésnek is alkalmát jelentette egyben. A folyamatot a regisztrálás zárta le, ami azt jelentette, hogy a kiadott iratról nyilvántartó bejegyzést tettek az ún. királyi könyvekbe (*liber regius*). Ez utóbbi mozzanat viszonylag későn egészítette ki a korábbiakat; csak I. Károly (Károly Róbert) király alatt, Tatatmér alkancellár idején kezdték az 1330-as évektől vezetni a királyi könyveket. Ezzel egy időben a kiállított iratokra rövid kancelláriai jegyzeteket is kezdetek felvezetni, rögzítve például a kibocsátásra vonatkozó utasítás forrását, amely nyomán a kancellária elkészítette az oklevelet. Sajnálatosan az 1526 előtti királyi könyvek ma már nem tanulmányozhatók, azok a török időkben mind megsemmisültek. Az oklevéladás tagolt munkafolyamata a kancelláriai személyzetet is reszortok szerint differenciálta, így soraikban akadtak *notariusok* (jegyzők), *abbreviatorok* (rövidítők), *scriptorok* (írnokok), *bullatorok* (pecsételők), *correctorok* (javítók), *taxatorok* (fizetségmegállapítók), majd később *registratorok* (regisztrálók, nyilvántartó bejegyzést készítő). A kancellária – akárcsak korábban a királyi kápolna – a továbbiakban is otthont, illetve teret adott az udvarban folyó krónikaírásnak, illetve szerkesztésnek, amely bár független volt az oklevélkészítéstől, ahhoz mégis több szálon kapcsolódott. Gondoljunk e helyütt csak az oklevelek *narratió*ira, amelyek gyakran örökítettek meg valóságos történeti eseményeket!

I. Károly király oklevele (1321)

2.3. Bővülése és tagozódása

A kancellária szervezetének formálódására folyamatosan hatással volt a jogi írásbeliség térhódítása, az adminisztrációs igények bővülése, a bürokratikus terhelés állandó növekedése. Mindennek hatására egyrészt a személyzet létszámában állandóan gyarapodott, másrészt pedig a kancelláriai szervezet időnként újabb és újabb elemekre, osztályokra és tagozatokra bomolva tovább differenciálódott. Megfigyelhető, hogy a szervezeti átalakulások a pecséthasználati gyakorlat változásaival összhangban, illetve azzal párhuzamban mentek végbe. A bevezetett új pecsétek új szervezeti egységek – osztályok, tagozatok – kifermálódását implikálták, és ez többnyire együtt járt az adminisztrációs területek újraosztásával, a reszortok átszabásával is.

I. Lajos király oklevele (1343)

2.4. Kancelláriai reformok

Fontosabb kancelláriai reformokat I. Károly király az 1320-as években, Nagy Lajos király az 1370-es években, illetve Mátyás király az 1460-as években hajtottak végre, amelyek rendre érintették a pecséthasználatot, a szervezeti tagolódás módosulását, az irányító funkciók újraosztását, továbbá a felügyelt, adminisztrált illetékességi területek újraszabását. Az ún. nagykancellária elsődleges feladatkörét mindvégig az ország belső kormányzati irányításának bürokratikus kiszolgálása jelentette, és legfőbb pecsétként a nagypecsétet vagy más néven ország-pecsétet használták. Ezzel szemben a XIV. század során bevezetett titkos pecsét körül Nagy Lajos idejére kialakult az ún. titkos kancellária, amely eleinte inkább a külügyeket, és más bizalmasnak számító tárgykörök ügyeit adminisztrálta. Zsigmond király idejében a nagy- és a kiskancellária elkülönítésében olyan törekvés érvényesült, hogy az utóbbi lássa el a királyi bíróságok írásbeliségének bonyolítását.

Ezt tovább erősítette **Mátyás király kancelláriai reformja**, aki **1464-ben egyesítette a fő- és titkos kancellári címeket és, összetett feladatokat ellátó kormányzati szervvé formálta a nagykancelláriát. Megszüntette vezetőjének a részvételét a bíraskodásban** – Nagy Lajos király reformja óta a kancellár helyettesítette az uralkodót az ún. különös királyi jelenlét bíróságán (*specialis praesentia regia*) –, ugyanakkor a királyi tanács elnökévé emelte őt. Reszortja szerint ezentúl **ő vezethette a tanács üléseit, az ott született döntéseket pedig a nagykancellária foglalta írásba, végül az írásba foglalt határozatokat a fő- és titkos kancellár pecsételte le az általa felügyelt nagypecséttel. A kancellária szerepet kapott a rendi országgyűlés elé kerülő ügyek előkészítésében, majd pedig a határozatok végrehajtásában is.** Ugyancsak **fontos változás volt e reformban, hogy a kormányzat fizetett kancelláriai titkárokat (*secretariusok*) vett igénybe, akik javaslatokat dolgoztak ki kormányzati ügyekben a király és a királyi tanács részére, e szerepük folytán pedig jelentékeny befolyással lehettek az államkormányzat ügyeinek alakítására.** Ilyen kancelláriai titkári minőségben működött egy ideig a későbbi esztergomi érsek, Bakócz Tamás és a nevezetes jogtudós, Werbőczy István is.

Reformja értelmében **Mátyás király az egykori titkos kancellária (kiskancellária) élére személynököt (*personalis*) állított. Ő lett a királyi személyes jelenléti (*personalis praesentia regia*) bíróságon a király helyettesítője.** Vezetése alatt a későbbiekben egybeolvadt a korábbi királyi különös és személyes jelenléti bíróság, az irányítása alá tartozó egykori titkos kancellária pedig ezentúl a bírósági írásbeliség adminisztrációs feladatait látta el. Fontos változás, hogy a személynök bírótársai már nem csupán a főpapok és a bárók köréből kerültek ki, hanem odatartozott 4 jogban jártas ítélőmester is. Ez

ugyancsak a szaktudás felértékelődéséről árulkodik. **A krónikáíró Thuróczy János maga is ilyen ítélmesterként működött.**

Utóbbi mozzanat kapcsán szót érdemel az a társadalomtörténeti tendencia, hogy míg a **kancellária munkatársainak személyi körét az Árpádok idején döntően klerikusok alkották**, addig az Anjou-korban a **kancelláriai személyzetbe kerüléshez már tanult világiak, deákok (*litteratusok*) előtt is megnyílt az út**, sőt, ott csakhamar többségbe is jutottak. **A Hunyadi-korra ugyanakkor kifejezetten felértékelődött az intellektus szerepe a kormányzati munkában**, amikor a kancelláriában a legjobban felkészültek juthattak **fizetett kormányzati állásokhoz és döntésformáló pozíciókhoz.**

Az 1526 előtti kancellária intézményes kormányzati szerepe a középkori magyar állam bukásával nemcsak megtört, hanem lényegében meg is szűnt. Helyét alapvetően a magyar uralkodóvá emelt I. (Habsburg) Ferdinánd király korábbi eredetű és idegen történelmi közegben fogant Udvari Kancelláriája (*Hofkanzlei*) foglalta el.

Zsigmond király oklevele (1427)

Könyvajánló a királyi kancellária történetéről

